

dayanır (Kâsânî, I, 233-234; İbn Kudâme, II, 444-449; nisyanin etkisiyle ilgili başlıca fûrû-i fikh meseleleri için bk. Yahyâ b. Hüseyin el-Fîfî, s. 40-225).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "nsy" md.; *Lisâ-nü'l-'Arab*, "ins", "nsy" md.leri; *et-Ta'rifât*, "Nis-yân" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1436-1437; Wensinck, *el-Mu'cem*, "nsy" md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "nsy" md.; Buhârî, "Mevâkîf", 37, "Şavm", 26; Müslim, "Mesâcid", 311, 314-316, "Şiyâm", 171; İbn Mâce, "Talak", 16; Ebû Dâvûd, "Şalât", 11, "Şavm", 40; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye* (nşr. Hüsâmeddin el-Kudûsî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), s. 78; İbn Fûrek, *Kitâbü'l-Hudûd fi'l-uşûl* (nşr. Muhammed es-Süleymânî), Beyrut 1999, s. 157-158; Bâcî, *Kitâbü'l-Hudûd fi'l-uşûl* (nşr. Nezhî Hammâd), Kahire 1420/2000, s. 30-31; Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl*, IV, 276-277; Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Clşûl* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1393/1973, I, 248-254; II, 149, 150, 153-155; Gazzâlî, *el-Mustaşfa*, Bulak 1324, I, 83-86; Kâsânî, *Bedâ'î*, I, 233-234; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh M. el-Hulvî), Riyad 1419/1999, II, 444-449; Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm fi'uşûli'l-aḥkâm*, Kahire 1387/1968, I, 138-140; II, 229-231; Şehâbeddin ez-Zencânî, *Taḥricü'l-fürûc 'ale'l-uşûl* (nşr. M. Edîb Sâlih), Dımaşk 1382/1962, s. 33-35; İzzeddin İbn Abdüsselâm, *el-Kavâ'idü'l-kübürâ: Kavâ'idü'l-aḥkâm* (nşr. Nezhî Kemâl Hammâd - Osman Cum'a), Dımaşk 1421/2000, II, 5-7; Şehâbeddin el-Karâfî, *el-Furûk*, Kahire 1347 → Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), I, 140-142; II, 148-149; Tüfî, *Şerḥu Muḥtaşar'r-Rauza* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1407/1987, I, 180-185, 411-418; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul 1308, IV, 276-277; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvâkkit'in* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Beyrut 1973, II, 50-53; Teftâzânî, *et-Telviḥ* (nşr. M. Adnân Derâvîs), Beyrut 1419/1998, II, 358, 363; İbn Receb, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-ḥikem* (nşr. Şuayb el-Arnaût - İbrâhim Bâcis), Beyrut 1419/1999, II, 361-369; İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-uşûliyye* (nşr. M. Hâmîd el-Fikî), Kahire 1375/1956, s. 30-35; Molla Fenârî, *Fuḫûlü'l-bedâ'iyi*, İstanbul 1289, I, 292-295; İbnü'l-Hümâm, *et-Taḥrîr* (İbn Emîrû Hâc, *et-Taḥrîr ve'l-taḥbîr* içinde), II, 176-177; İbn Emîrû Hâc, *et-Taḥrîr ve'l-taḥbîr*, Bulak 1316, II, 176-177; M. Sellâm Medkûr, *Mebâhişü'l-ḥüküm 'inde'l-uşûliyyîn*, Kahire 1379/1959, s. 268-271; Yahyâ b. Hüseyin el-Fîfî, *en-Nisyan ve eşerühü fi'l-aḥkâmî's-şer'iyye*, Beyrut 1400/1980; Abdülkâdir Üdeh, *et-Teşri'u'l-cinâ'iyü'l-İslâmî*, Beyrut 1405/1985, I, 438-440; Hüseyin Halef el-Cübürî, *'Avârüzü'l-ehliyye 'inde'l-uşûliyyîn*, Mekke 1408/1988, s. 124-127, 208-219; Charles Rycroft, *Psikanaliz Sözlüğü* (trc. M. Sağman Karatekin), İstanbul 1989, s. 16, 158, 166; Charles Richet, *Fizyolojiye Dayalı Genel Psikoloji* (trc. Münir Raşit), Ankara 1994, s. 129-144, 173-176; M. Revvâs Kal'acı, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-müeyyere*, Beyrut 1421/2000, II, 1884; Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara 2000, s. 12, 58-59, 121-122, 132-134, 574, 782-783; Seyyid Rizk et-Tavîl, "en-Nisyan ve'z-zikr fi'l-Ḳur-âni'l-Kerîm", *Mecelletü'l-buḫûşî'l-İslâmîyye*, sy. 13, Riyad 1405, s. 129-178; "Nisyan", *Mv.F.*, XL, 264-283.

İBRAHİM KÂFİ DÖNMEZ

NİŞ

Sırbistan'da
eski bir Osmanlı vilâyet merkezi,
tarihî şehir.

Sırbistan'ın ikinci büyük şehri ve ülkenin güney ve güneydoğusundaki en büyük şehir, ana endüstri ve iletişim merkezidir. Morava nehrinin bir kolu olan Nişava'nın kıyısında deniz seviyesinden 214 m. yükseklikte geniş ovanın (Niş ovası) güneydoğu kenarında kuruludur. Burası aynı zamanda, Antik dönemden beri Balkanlar boyunca uzanan kuzey-güney karayolunun biri güneydoğudan Sofya, Filibe ve İstanbul'a, diğeri güneyden Üsküp, Selânik ve Yunanistan'a gidecek şekilde iki kola ayrıldığı yerdir. Günümüzde altı karayolu ile beş tren yolu Niş'te birleşir. 1386'da başlayıp 1878'e kadar kesintilerle devam eden Osmanlı idaresi altında stratejik öneme sahip İslâmî bir merkez özelliği kazanmıştır. XVIII ve XIX. yüzyıllarda Osmanlılar'ın Balkanlar'daki en büyük ve en güçlü kalelerinden biri konumunda olup bugün çeşitli yıkım ve sürgünlere rağmen İslâmî izlerini tamamiyle kaybetmemiş bir şehir durumundadır.

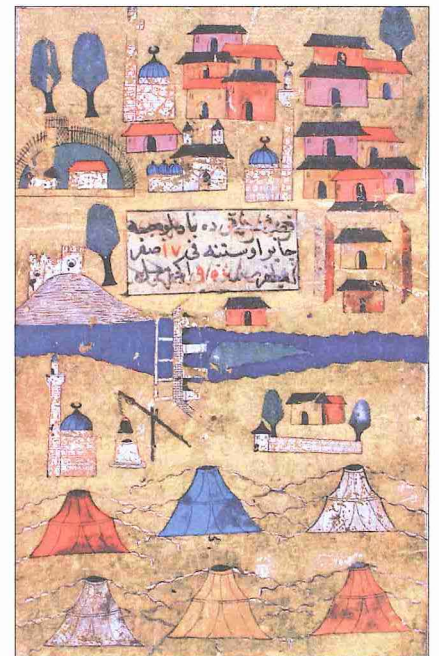
Şehrin ilk defa Kelt ve Dardaneliller'e ait eski bir yerleşim alanı üzerinde Naissus adıyla bir Roma kalesi olarak tarih sahnesine çıktığı belirtilir. Roma İmparatoru Tiberios (14-37) tarafından önemli bir merkez haline getirildikten sonra İstanbul'un kurucusu İmparator Konstantin kendisinin de doğduğu yer olan şehri birçok bina ile süsledi. Naissus 441'de Hunlar tarafından yıkıldı. İmparator Justinianes şehri yeniden muhkem hale getirdiye de 641'de Slavlar Niş'i bu defa tamamen tahrip ettiler. Tarihî Naissus şehri Nişava nehrinin güney kıyısında yer alıyordu.

VIII ve IX. yüzyıllarda bugünkü Niş'in yer aldığı bölge ilk Bulgar İmparatorluğu'nun sınırları içinde bulunuyordu. 971'den sonra Bizans'ın hâkimiyetine girdi. XI. yüzyılda Bizans imparatorları Niş, Semlin (Zemun) ve Belgrad'ı muhkem hale getirdiler. Osmanlı şehrinin çekirdeğini teşkil edecek olan yeni Niş Kalesi bu defa Nişava nehrinin kuzey (sağ) yakasında kuruldu. 1096'da ilk Haçlı seferi tarihçisi Tyrelî William kalenin muhkem duvar ve kulelerle büyük bir garnizona sahip olduğundan bahseder. 1153'te coğrafyacı Şerîf el-İdrîsî burayı özellikle et, balık, meyve ve sütüyle zengin gelişmiş bir şehir diye anar. Fakat 1183'te Macar Kralı III. Bela yönetimindeki

Sırp ve Macar orduları Belgrad ve Sofya ile birlikte Niş'i ele geçirip yıktılar. Aynı yıl III. Haçlı Seferi tarihçisi Ansbert burayı yarı yıkılmış bir şehir olarak tasvir eder. Daha sonra Niş Sırp Devleti'ne dahil oldu.

I. Murad kumandasındaki Osmanlı ordusu 788 (1386) yılında yirmi beş gün süren ağır bir kuşatmanın ardından şehri ele geçirdi ve burada ilk camiyi inşa ettirdi. 816'da (1413) Çelebi Sultan Mehmed, Niş'i vasalı Stephan Lazareviç'e verdi, fakat 831'de (1428) Osmanlılar şehri geri aldı. 1433'te seyyah Bertrandon de la Broquière, Niş'in kanlı bir şekilde geri alınışından ve harabeye dönmüş halinden bahseder. Niş tekrar inşa edildiye de 847'de (1443) Kasım Bey ve Üsküplü İshak Bey'in liderliğindeki Osmanlı kuvvetleri Janos Hunyadi (Yanko), Djordje Brankoviç ve Polonya-Macaristan Kralı Vladislav'ın orduları tarafından bozguna uğratılınca buranın üs olarak kullanımını engellemek için şehri ve çevresini yıktılar. Segedin Antlaşması'ndan (Ağustos 1444) sonra Niş Sırp'lar'a iade edildi, 860'ta da (1456) Djordje Brankoviç'in ölümünün ardından kati olarak Osmanlı hâkimiyetine girdi. 927'de (1521) Belgrad'ın kesin biçimde fethedilmesinden sonra Niş'in askerî ehemmiyeti

Niş'i tasvir eden 950 (1543) tarihli minyatür (Matrakçı, *Tarih-i Feth-i Şikloş ve Estergon ve Istolni-Belgrad*, TSMK, Hazine, nr. 1608, vr. 53*)

azaldı. Ancak Avusturya ve Macaristan seferleri için yine de Niş bir Osmanlı askerî üssü olarak önem arz ediyordu.

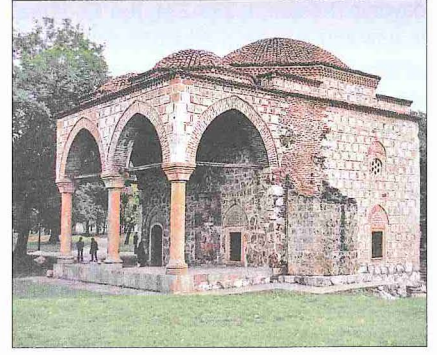
903 (1498) yılı tahrir defteri, 167'si (% 60) müslüman olmak üzere 279 haneli (yaklaşık 1400-1500 kişi) Niş'i Semendire (Smederova) sancağının ikinci büyük yerleşim yeri olarak gösterir (BA, TD, nr. 27). 922 (1516) yılı tahrir defterinde yer alan bilgi ise şehrin hızla geliştiğine işaret eder. Buna göre Niş'te 246'sı (% 75) müslüman olmak üzere 329 hâne (yaklaşık 1600-1800 kişi) mevcut olup müslümanların üçte biri sonradan müslüman olmuş yerlilerden, geri kalanı ise muhtemelen Balkanlar'ın güneyinden veya Anadolu'dan gelen Türkler'den oluşmaktaydı (BA, TD, nr. 1007). Şehirde müslümanlar genellikle nalbantlık, ayakkabıcılık, dokumacılık, eyer yapımı ve deri tabaklama gibi işlerde çalışıyordu. Şehir üçü müslümanlara (Câmi-i Şerif, Mescid-i Çarşı ve Köprübaşı), biri hıristiyanlara ait olmak üzere dört mahalleye ayrılmıştı. Ayrıca biri, Tokat'tan sürülen Tatarlar'ın soyundan Minnetoğlu Mehmed Bey'in kurduğu vakfa ait olmak üzere iki hamam bulunuyordu. 903 (1498) tarihli defterde on beş kişiden oluşan ve kolonizatör dervişleri oldukları anlaşılan "cemâat-i tekkeliyân"dan bahsedilmiş olması dikkat çekicidir.

XVI. yüzyılda Niş tekrar önemli bir şehir hüviyeti kazandı. İstanbul'a giden yol üzerinde bulunduğundan pek çok Batılı seyyah ve gözlemci buradan geçerken şehrin tavsifini yapmıştır. 1553'te Hans Dernschwam burayı suru bulunmayan müstahkem bir yer diye anar ve şehirde kuleye benzer minareleri olan üç cami gördüğünü, güzel kervansarayların bulunduğunu, Şibenikli ve Dalmaçyalı tüccar ve zanaatkarlarla karşılaştığını belirtir. 1580'de Venedikli Paolo Contarini, "Nissa" diye kaydettiği Niş'i Türkler'in ve az sayıda hıristiyanın yaşadığı, çatısı tahta kiremitle kaplı evlerin bulunduğu, çok sayıda cami ve nehir boyunca uzanan yaklaşık 1500 evin yer aldığı bir kale-şehir şeklinde anar. 1587'de Reinhold Lubenau eski Naissa şehrinin muhteşem kalıntılarından bahseder ve birinde iki güzel türbenin bulunduğu toplam beş adet "iyi yapılmış" cami ile herkesin bedava kalabildiği, kendilerinin de konakladığı çok güzel bir imaret olduğunu yazar. Adam Wenner ise (1616) şehrin etkileyici ve verimli bir ova içinde kurulmuş olduğundan, birçok cami, bir imaret, bir kervansaray ve birkaç hamamın bulunduğu söz eder. Adı geçen kuruşun kaplı ve kubbeli camilerden bugün sa-

dece, 1521-1523 tarihlerinde Semendire sancak beyi olarak görev yapan Malkoçoğlu Bâli'ninki ayakta kalmıştır. Farklı seyyahların sözünü ettiği bu cami, han, imaret, hamam ve türbeler, Yahyâpaşaoğlu Mehmed Bey'in oğlu olan Derviş Bey tarafından yapılmıştır.

Osmanlılar zamanındaki haliyle Niş şehrinin en ayrıntılı tasvirini burayı 1070 Şabanında (Nisan 1660) ziyaret eden Evliya Çelebi verir. O tarihte şehirde pek çok bakımlı konağın yanı sıra fakir yerleşimlerini de içeren toplam 2060 ev bulunuyordu. Kalesi ise garnizonsuz ve daha ziyade han biçiminde olup şehrin ortasında yer alıyordu. Evliya Çelebi Niş'in camilerinden, bilhassa çarşının ortasında bulunan ve sade bir mimarisi olan I. Murad Camii ile Muslı Efendi ve Hüseyin Kethüdâ camilerinden bahseder. Ayrıca yirmi iki sibyan mektebinin bulunduğu şehrin köprü başında yer alan Bektaşî Tekkesi ile Zâhîde Bacı ve Haydar Kethüdâ tekkeleri Evliya Çelebi'nin özellikle söz ettiği yerlerdendir. Haydar Kethüdâ Tekkesi'nin hemen yakınında muhtemelen meşhur Mihaloğulları ailesinden Mihalzâde'nin ziyaretgâhı bulunuyordu; tekkenin çeşmesi 989 (1581) tarihini taşıyordu.

İkinci Viyana kuşatmasının ardından hıristiyan birliğiyle yapılan savaş sonucunda 24 Eylül 1688'de Niş, Margrave Ludwig von Baden'in birlikleri tarafından ele geçirildi. Fakat Vezirîâzam Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın karşı saldırısı ile üç hafta süren kuşatmadan sonra geri alındı (Zilhicce 1101 / Eylül 1690). Şehrin zarar gören cami ve mescidleriyle evleri onarıldı. İmparatorluğu Belgrad ile Kuzey ve Orta Sırbistan'ın büyük bir kısmını kaybettiği 1715-1718 savaşından sonra Osmanlılar, serhat şehirleri olan Niş ve Vidin'i muhkem hale getirmek üzere geniş çaplı bir inşaa çalışması başlattılar. Şehrin eski kuzey kısmı Avrupa tarzda burçlarla güçlendirilmiş surlarla çevrildi. Bu işin tamamlanması 1719'dan 1723'e kadar sürdü (İstanbul Kapısı üzerinde bugüne kadar ulaşan yirmi dört beyitlik bir Osmanlı kitabesinde bu inşaat faaliyeti anlatılır). İnşaa çalışmasıyla ilgili kayıtlar Osmanlı arşivlerinde de bulunur (BA, MAD, nr. 4712, 5340). Aynı yıllarda Nişava nehrinin güneyinde, yıkılan eski Roma kaleşehrinin bulunduğu yerde kurulmuş olan kenar mahalle de toprak bir istihkamla çevrildi (günümüzde mevcut değildir). Rebiülevvel 1150'de (Temmuz 1737) Avusturya İmparatorluğu ile yapılan savaşta Seckendorf Niş'i ele geçirdi; fakat aynı yı-

Niş Kalesi'nin içindeki cami

lin ekim ayında Rumeli Beylerbeyi Köprülüzâde Hâfız Ahmed Paşa tarafından savşsız geri alındı. Mayıs 1809'da Osmanlılar'a karşı yapılan ilk Sırp ayaklanmasında Stephan Sindjeli liderliğindeki isyan kuvveti kullanılarak bastırıldı. 900 isyancının kafatasından oluşan "Kelle Kulesi", söz konusu savaşı sembolize eder.

XVIII. yüzyılda müslüman Türkler'e ait 2300, hıristiyan Sırp'lar'a ait 700 evin yanı sıra küçük bir Ermeni tüccar grubunun bulunduğu Niş, Balkanlar'ın en önemli şehirlerinden biri haline geldi. Ancak 1837'de ortaya çıkan veba salgını ile başta müslüman kesim olmak üzere şehir nüfusunun büyük bir kısmı yok oldu. 1840'ta 16.000 kişilik şehir nüfusunun 10.000'inin Sırp'lar'dan oluştuğu kaydedilmektedir. O tarihte şehirde on bir cami, iki kilise, bir saat kulesi, büyük bir çarşı ve birçok han bulunuyordu. 1291 (1874) tarihli *Prizren Vilâyeti Salnâmesi* Niş'i sancağın merkezi olarak tanımlar. Şehir otuz mahalleye ayrılmış olup 4920 müslüman ve 17.107 Sırp'ın yaşadığı toplam 3651 eve sahipti. Ayrıca 1507 dükkân, dört hamam, on üç cami, altı mescid, dokuz müslüman ve üç hıristiyan mektebiyle bir rüşdiye mevcuttu. Belgrad Kapısı'nın önünde Evliya Çelebi tarafından da sözü edilen, Derviş Baba ve Zâhîde Bacı türbeleri yer alıyordu.

1877'de Sırp'lar şehri kuşattılsa da alamadılar. Fakat 1878 yılının Ocak ayında Osmanlı birliklerinin büyük bir kısmının Plevne savunması ile meşgul olduğu sırada yedi hafta süren kuşatmanın ardından Niş'i ele geçirdiler. 1878'in Eylülünde İngiliz Konsolosu Baker, Londra'ya şehrin müslüman nüfusunun 8300'den 300'e indiğini, müslümanlara ait malların yağma-

lanıp evlerinin çoğunun yakıldığını bildirmişti. Camiler de askerî ve resmî amaçlarla kullanılanları dışında yıkılmıştı. Savaşın hemen ardından artık bir Sırp toprağı olan Niş sancağının bütün müslüman nüfusu sınır dışı edilmiş ve şehir merkezinde küçük bir müslüman cemaati bırakılmıştı.

Niş, Osmanlı idaresi altında önceleri Semendire'ye bağlı kaza durumundaydı. 1839'da yeni idarî teşkilâtın gereğı olarak vilâyet haline getirildi ve buraya Vâsîf Paşa tayin edildi. Sofya, Samakov ve Köstendil de daha sonra Niş'e bağlandı. Ardından isyan hareketleri sebebiyle idarî durumunda değişiklik oldu. Yapılan teftişler sonucu Niş tekrar vilâyet haline getirildi ve Midhat Paşa şehrin valiliğine tayin edildi (1861). Midhat Paşa'nın valiliğı döneminde Niş ve yöresinde önemli sayılabilecek ıslahatlar gerçekleştirildi. Ziraî tedbirler alındı, ulaşım imkânları artırıldı, sulama kanalları yapıldı, yeni mektepler ve ıslah hâneler kuruldu. 1864 vilâyet nizamnamesiyle Silistre, Vidin ve Niş'le birleştirildi, Tuna vilâyeti oluşturuldu. 1876'da Bulgar isyanı sırasında bu teşkilât yeniden gözden geçirilip Niş'in Üsküp ile Sofya'ya bağlanması öngörülüyse de çıkan savaş yüzünden bu idarî tasarruf gerçekleşmedi. 1875'te Niş Şehirköyü, İvranya ve Kurşunlu kazalarından oluşuyordu. Bu sırada vilâyet dahilinde 30.000 erkek nüfus vardı.

1945 yılına kadar Niş fazla gelişemedi. 1884'te 16.718, 1900'de 25.127, 1931'de 35.465 ve 1948'de 49.332 olan şehir nüfusu 1958'de 76.000'e yükseldi. Tito yönetimindeki Yugoslavya döneminde şehir 1965 yılından itibaren faaliyet gösteren üniversitesi, tekstil, metal (özellikle alüminyum metalürjisi), mobilya, lokomotif ve makine üretimine bir endüstri merkezi haline geldi. 1981'de burada 161.376 kişi yaşıyordu. 2002 yılı nüfusu 250.518'dir. Niş, Balkanlar'daki en büyük Osmanlı hisarı özelliğine sahip olan 1719-1723 yıllarından kalan Malkoçoğlu Bâî Bey Camii'nin yanı sıra XIX. yüzyıl ortalarından kalma İslâm Ağa Camii etrafında toplanan küçük müslüman cemaatiyle hâlâ zengin Osmanlı döneminin izlerini taşımaktadır. Zamanımıza ulaşan bu iki camiden birincisi 1896'da şiddetli sel yüzünden harap oldu. 1970-1980'lerde iyi bir şekilde restorasyonu yapıldı. İslâm Ağa Camii ise 17 Mart 2004 tarihinde Kosova'daki kilise tahribi olayları neticesinde yüzlerce Sırp radikal grup tarafından yakılıp tahrip edildi. Caminin restorasyonu için teşebbüsler sürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, TD, nr. 27, 1007; BA, MAD, nr. 4712, 5340; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 363-364; H. Derschwan, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien 1553/55* (ed. Fr. Babinger), München-Leipzig 1923, s. 7-12, 256-257; a.m.f., *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (trc. Yaşar Önen), Ankara 1992, s. 26-29; R. Lubenau, *Beschreibung der Reisen* (ed. W. Sahm), Königsberg 1912, s. 101-102; A. Wenner, *Tagebuch der kaiserlichen Gesandtschaft nach Konstantinopel 1616-1618* (ed. K. Nehring), München 1984, s. 29-30; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Züde-i Vekayât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 367-371; *Salnâme-i Vilâyet-i Perizerin*, Prizren 1281, s. 99-100; P. Contarini, *Diario del viaggio da Venezia a Constantinopoli di Paolo Contarini che andavo bailo per la Repubblica Veneta alla Porte Ottomano nel 1850*, Venise 1856, s. 23; C. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*, Prag 1877, s. 87-89; *Rat Srbije sa Turskom za oslobodenje i nezavisnost (1877-78)*, Beograd 1879, tür.yer.; B. de la Brocquière, *Le voyage d'Outremer* (ed. Ch. Schefer), Paris 1892, s. 204; K. N. Kostić, *Trgovinski Centri i Drumovi po Srpskoj Zemlji u Srednjem i Novom Veku*, Beograd 1899, tür.yer.; B. Lovrić, *Istorija Niša*, Niš 1927, tür.yer.; Necati Tacan, *Eski Osmanlı Seferlerinden Niş, Belgrad, Salankamin, Petrovaradin, Lugoş, Timişvar Kuşatma ve Meydan Muharebeleri (1690-1696)*, İstanbul 1939, s. 22 vd.; S. Atanasjević, *Istorija Niša*, Niš 1940, tür.yer.; a.m.f., *Borbe za Oslobodenje Niša*, Niš 1952, tür.yer.; M. Kostić, *Plan Niša*, Beograd 1963, tür.yer.; a.m.f. v.dğr., "Niş", *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1965, VI, 295-298; P. Petrović-Dejanin, *Turđjava Niš*, Niš 1965; Ayverdi, *Aurupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri III*, s. 129-135; J. McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims (1821-1922)*, Princeton 1996, s. 104; D. M. Jovanović, "Neki Topografski Podaci o Starom Nišu", *Starinar*, V-VI, Beograd 1954-55, s. 365-373; A. Andrejević, "Bali Begova ili Reisova Džamija u Niškoj tvrdjavi", *Gradina*, IX, Niš 1974; D. Janić, "Džamija u Niškoj Tvrdjavi", *Raška Baština*, II, Kraljevo 1980, s. 193-203; Nejat Göyünç, "Midhat Paşa'nın Niş Valiliğı Hakkında Notlar ve Belgeler", *TED*, sy. 12 (1982), s. 279-316; Muhammed Aruçi, "Udhëkryqet Civilizuese Ballkanike (2) Shkatërimi i Xhamive në Beograd e Nish, Sulm Kundër Kulturës Turke", *Fakti*, Shkup 29 Prill 2004, s. 10; A. Cevat Eren, "Niş", *İA*, IX, 293-298; F. Bajraktarević - [A. Popović], "Nish", *EI²* (İng.), IX, 56-57.

MACHIEL KIEL

NİŞÂBUR

(نیشابور)

İran'da tarihî bir şehir.

İlk İslâmî devirde Ebreşehr (Eberşehr) ve İranşehr adlarıyla da anılan (Yâkût, V, 331) Nişâbur (Nişâpûr, Arapça Nisâbur, Neysâbûr) Ortaçağ'da Horasan bölgesindeki dört büyük şehrin en önemlisiydi (diğerleri Merv, Herat ve Belh). Binâlûd dağının güneyba-

tısında, denizden 1210 m. yükseklikte ve Tahran'ı Meşhed'e bağlayan yol üzerinde yer almaktadır. Şûrahîrûd ve Dizbâd gibi akarsuların hayat verdiği şehrin çevresinde bakır, gümüş, demir ve çok zengin firuze ocakları bulunmaktadır. Nişâbûr, bugün İran'ın Horasan idarî bölümünde pamuk ticaretinin ve sanayiinin merkezi olan, ayrıca halıcılık ve çömlekçilikte meşhur 231.379 nüfuslu bir şehirdir (2006). Orta Asya ve Hindistan'ı İran üzerinden batıya ve İran körfezini Hârizm üzerinden Volga boylarına bağlayan tarihî doğu-batı ve güney-kuzey ticaret yolları üzerinde kurulan şehirle ilgili efsane ve rivayetlere göre Nişâbur adı Pehlevîce "nev-Şâpûr" (yeni ve güzel Şâpûr) kelimesine bağlanmakta ve kuruluşu I. Şâpûr'a (241-272) veya II. Şâpûr'a (309-379) dayandırılmaktadır (Taberî, II, 58; Yâkût, V, 331). Şehir, yakınlarındaki Azar Burzinmihr adlı âteşkede sebebiyle Sâsânîler devrinin en önemli dinî merkezlerinden biri haline gelmişti.

Nişâbur, Sâsânî Hükümdarı III. Yazdicerd'in İslâm orduları karşısında yenilmesinin ardından Vali Kanâreng'in teslim olmasıyla 30 veya 31 (651-652) yılında Basra Valisi Abdullah b. Âmir'in eline geçti. Kaynaklarda gösterilen, şehrin ve çevresinin ödediğı haraç miktarı 700.000 dirhemdir. Fethi müteakip Abdullah b. Âmir tarafından kalede bulunan âteşkede yıkılarak yerine bir cami inşa ettirildi. Hz. Ali-Muâviye mücadelesi sırasındaki bir isyanla şehir kontrolde çıktıysa da Muâviye zamanında 42 (662) yılında yine Basra Valisi Abdullah b. Âmir tarafından itaat altına alındı. Emevîler devrinde ve Abbâsî hâkimiyetinin başlarında Merv'in gerisinde kalan Nişâbur'un asıl gelişimi Tâhirîler'den Abdullah b. Tâhir'in (830-844) idare merkezini Merv'den buraya taşınmasıyla başladı. Şehir 259 (873) yılında Saffârî Emîri Ya'kûb b. Leys'in eline geçti. Saffârîler zamanında gelişmesini sürdüren Nişâbur, Sâmânîler tarafından Merv'in yerine askerî-idarî merkez haline getirildi ve aynı zamanda Horasan'ın en büyük sanat, ilim ve ticaret merkezi oldu (İstahrî, s. 204; İbn Havkal, s. 168; *Hudûdü'l-Âlem*, s. 89). Ticaret, pamuk ve ipek üretimi, dokumacılık şehirdeki iş kollarının başında geliyordu. Çinicilik, seramik ve demir işçiliğı çok gelişmişti. Burada üretilen mallar işlek ticaret yolları vasıtasıyla çeşitli yerlere pazarlanmaktaydı. Gazneliler zamanında da Horasan'ın her hususta merkezi olma özelliğini koruyan Nişâbur, kırk yedi mahallesi ve 1680 hektarlık yerleşim alanıyla Ortaçağ İslâm dünyasının en büyük şehirleri